

La vila dels molins

els
molins fariners
d'Ulldemolins

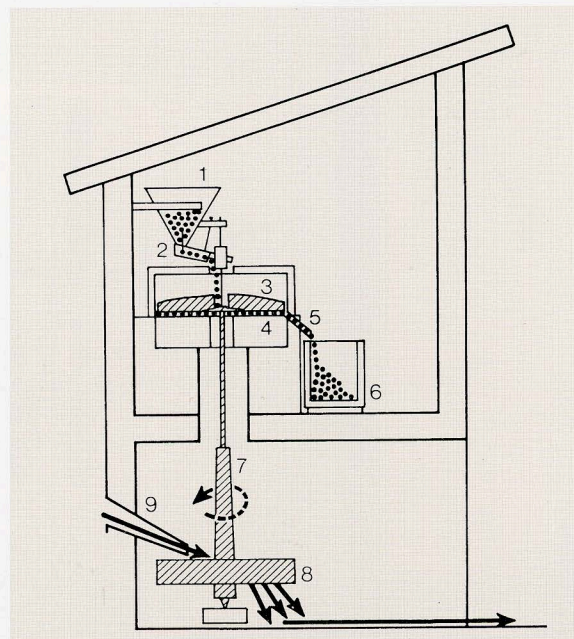
Ulldemolins deu el seu nom als molins hidràulics que, en altres temps, hi havia en el terme. Els estudis d'onomàstica suggereixen dues hipòtesis: els vuit molins que suposadament havia tingut la vila o, més probablement, l'existència d'una concentració de molins fariners en aquest lloc. Avui, els documents i algunes evidències materials ens permeten apropar-nos al passat moliner de la població.

L'elevat nombre de molins que van existir al curs superior dels rius de Siurana i de Montsant –Ulldemolins, Prades, Vilanova de Prades, la Febró, Siurana i Cornudella– s'explica perquè eren en el camí dels traginers que portaven el gra des de les terres de l'interior on es produïen cereals –la plana de Lleida i l'Aragó.

ELS MOLINS HIDRÀULICS

Fins a mitjan segle XX, el pa –fet de blat, però també d'altres cereals menys preuats com l'ordi o el sègol– era el component bàsic de la dieta de la població. Per això hi havia moltes terres que es dedicaven al conreu del cereal i també calien molts molins per tal que els pagesos i els usuaris poguessin convertir el gra en farina amb la qual elaborarien el pa. El molí era, doncs, una peça imprescindible de l'economia. Els molins poden estar accionats per diferents fonts d'energia. Com en molts altres llocs, al Camp de Tarragona i al Priorat els que molien cereal utilitzaven la força de l'aigua: són els que anomenem molins hidràulics. Necessitaven un rodet que es mogués impulsat per la força de l'aigua, dues moles –la de baix era fixa i la de dalt tenia un eix que li transmetia el moviment des del rodet– i una sortida per on l'aigua desguassava. El moliner feia caure el gra entre les dues moles des d'una caixa de fusta anomenada gronça i, a mesura que la mola superior anava girant, el gra s'anava convertint en farina que queia en el farinal. Aquest que veieu aquí és un esquema habitual en els molins fariners hidràulics de la zona: com que els rius tenen un cabal molt irregular, l'aigua es treia del corrent mitjançant una presa o peixera i una canal o rasa la portava fins a la bassa. Des d'allà, l'aigua queia cap al càrcol del molí a través d'un pou, l'alçada del qual li donava la força necessària per a moure el rodet.

En l'edifici del molí, doncs, hi havia el càrcol, la sala de les moles i, molts cops, l'habitatge dels moliners. A banda d'aquestes instal·lacions imprescindibles, hi podia haver edificis annexos destinats a altres funcions –corrals, magatzems, estables...

Esquema d'un molí fariner (segons J. Bolòs i J. Nuet, *Els molins fariners a Catalunya*).

El recorregut del gra comença a la gronça (1) i l'embut (2) el porta a l'ull de la mola, on cau entremig de la mola priora o alta (3) i de la mola fixa (4). Un cop el gra és mòlt surt pel farinal (5) i cau a la farinera o farnera (6). L'aigua de la bassa o del pou surt a pressió, i entra dins el càrcol per una canal (9) i cau damunt del rodet o turbina (8), fent que volti, moviment que l'arbre o eix (7) comunica a la mola priora (3). L'aigua s'escola pel sòl del càrcol cap a l'exterior.

Com que l'edifici havia d'estar instal·lat a la vora del riu, s'aprofitava el pendent que feia la riba per a situar els accessos. Per això mateix, habilitaven com a sortida d'emergència per a casos d'inundació una obertura al pis superior des de la qual podien saltar cap al marge o bé cap a la paret de la bassa.

Sovint, els molins pertanyien a la família que els treballava, la qual vivia del que pagaven els usuaris cada cop que l'utilitzaven; habitualment, aquests pagaments es feien amb una part de la farina que s'havia mòlt. Altres moliners no eren amos del molí on treballaven, sinó que el tenien en arrendament i havien de cedir una part dels guanys al propietari —generalment el senyor feudal, que se'l reservava com a privilegi— o bé pagar-li un cànon anual. Quan la vila era propietària d'un molí, contractava un moliner que l'explotés a canvi d'un cens anual. En aquest cas, la finalitat de la vila era tant obtenir un benefici econòmic com donar un servei a la població, per la qual cosa tots els aspectes relacionats amb el molí estaven força reglamentats. És per això que en poblacions com Ulldemolins conservem nombroses ordinacions municipals que prohibien, per exemple, captar aigua de les seves sèquies o bé embrutar-la, i obligaven els moliners a pesar el blat i la farina amb garanties o testimonis. El 1598, la vila va ordenar que ningú anés a moldre a altres molins que no fossin els municipals.

El funcionament del molí exigia diferents feines: descarregar gra, regular el nivell d'aigua que queia al càrcol, vigilar el funcionament de les moles, recollir la farina en els sacs, netejar periòdicament els conductes, reparar les moles, acomodar els animals i els carros dels usuaris...

La major part dels usuaris els portaven el gra poc després d'haver-lo segat i batut; si estava massa humit, s'havia d'estendre a terra fins que s'assequés. Esperaven que el molguessin, o bé tornaven uns dies després o, fins i tot, s'enduïen farina que el moliner ja tenia preparada. Cal tenir en compte que sovint els moliners compraven gra per tal de proveir de farina els usuaris que no en conreaven prou per a tot l'any. De vegades, la farina calia passar-la després per un sedàs per a treure'n les impureses.

Els moliners estaven sotmesos al perill d'inundacions i crescudes del riu, que sovint els deixaven aïllats o, fins i tot, destruïen una part de les construccions del molí. D'altra banda, la seva ubicació normalment aïllada del nucli urbà els convertia, de vegades, en escenari de llegendes.

Rodet i eix. Molí de les Tres Eres, Cambrils

ELS MOLINS D'ULLDEMOLINS

A la vall d'Ulldemolins trobem dos cursos d'aigua principals: el riu de Prades o de Vilanova –que neix al terme de Prades i entra al d'Ulldemolins procedent del de Vilanova– i el que avui s'anomena riu de Montsant. Aquest rep per la seva esquerra les aigües del riu del Teix, que s'havia dit abans de Montsant perquè neix al peu de la muntanya, en el terme d'Albarca.

La majoria de molins són al riu de Prades i al de Montsant, un cop s'ha reunit amb el del Teix. Pel que fa a aquest, el seu recorregut és força més curt, però cal tenir en compte que, després de rebre l'aigua de les barrancades i fonts de les Obagues de Montsant, acumulava en el seu tram final aigua suficient per proveir un i potser, en alguna època, dos molins.

Seguint el curs del riu de Prades, de dalt a baix, trobem els següents molins.

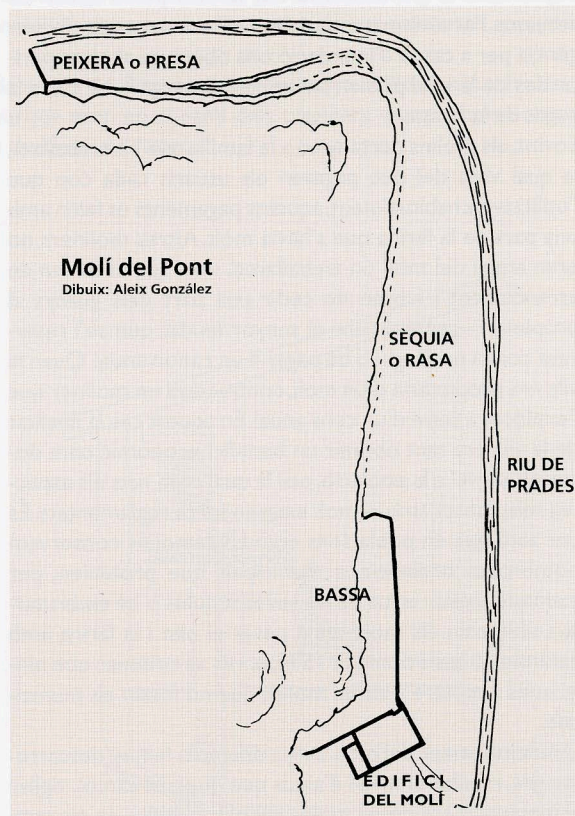
Molí d' Amunt o de Dalt

Documentat des del segle xv amb el nom de molí d'Amunt (1457), podria també haver estat conegut amb els noms de molí de Dalt i, potser, d'en Blanc (1529) o d'en Roger. No sabem exactament on és. La gent gran d'Ulldemolins el situen damunt de l'hort del Teresito, no massa lluny de la presa del molí del Pont.

Molí del Pont

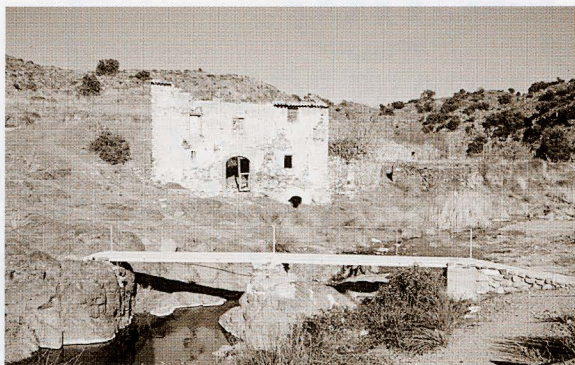
S'hi arriba pel camí que surt del costat del cementiri. És a l'altra banda del riu de Prades que es pot creuar per la palanca, una passarel·la que ara és feta d'obra, però antigament havia estat feta de fusta; quan ho era, estava subjectada amb una cadena pel cantó del molí perquè les riudes no se l'enduguessin ni la trenquessin. Encara avui podem observar una part d'aquesta cadena, fixada a la roca i encastada al ciment. Per aquest punt travessava el riu el camí de Reus a Lleida.

Aquest és l'únic molí de la població del qual podem veure l'edifici, si més no en part. Al costat de la porta principal, a la part dreta inferior de la façana principal, s'observa

l'obertura del desguàs. El càrcol es conserva en bon estat, tot i que no hi resta res de la maquinària.

A la casa s'hi veuen dues sortides més, una per anar a l'hort i l'altra, d'emergència en cas de riuada, que donava a la paret de la bassa. Quan l'edifici era en ús, la sala de les moles es trobava a la planta baixa, entrant a mà dreta. El pis superior era ocupat per l'estança dels moliners. Hi havia una sala-menjador amb el foc a terra i les habitacions per dormir. A les golfes hi havia espai per emmagatzemar gra o farina.

Molí del Pont

Per la part del darrere, es conserva la bassa amb la seva caiguda, que fa un metre i mig d'ample. Quan era plena d'aigua, aquesta caiguda o pou era protegida amb una reixa de ferro ja que la gent anava a banyar-se a la bassa.

En l'actualitat, la bassa està plantada d'avellaners. Al seu extrem superior arrenca una rasa que va a cercar l'aigua un centenar de metres més amunt en un revolt del riu. Es conserva la presa, refeta en part fa uns anys per canalitzar l'aigua per al regadiu, i la canal, ben definida i excavada a la roca en el seu primer tram. Es pot observar també una altra rasa, més ampla, que correspon a un intent fallit d'aprofitar el cabal del riu de Montserrat per a la producció d'electricitat.

Aquest molí és documentat des de l'any 1398. El 1598 va ser adquirit, juntament amb el molí de Dalt, per la vila, que el va tenir en propietat només fins al 1601. Coneixem el nom d'alguns propietaris, com Antoni Domènech, al segle XVIII, o la família Martorell, al primer quart del segle XIX. El 1889 feia de moliner Josep Baiget, de Montbrió del Camp. Els últims moliners van ser Mateu Sancho, procedent de Granyena, i Emili Dalmau. Va funcionar fins a finals dels anys 20.

Tot i que resten ben poques persones, en l'actualitat, que hagin vist moldre al molí del Pont, el record de la seva activitat és encara present en la memòria del poble.

S'explica, per exemple, que antigament, quan el molí es

Càrcol del molí del Pont

quedava sense aigua, baixaven el gra al molí d'en Vaquer, que, pel fet d'estar més avall d'on el riu rep les aigües del Teix, solia disposar de més aigua.

També ha arribat el record dels aiguats, especialment del de Santa Tecla, que va deixar aïllats durant bastants dies la gent que vivia al molí i els habitants dels masos propers situats a la vora dreta del riu de Prades. I es diu que des del poble els passaven el menjar amb l'ajuda d'unes cordes.

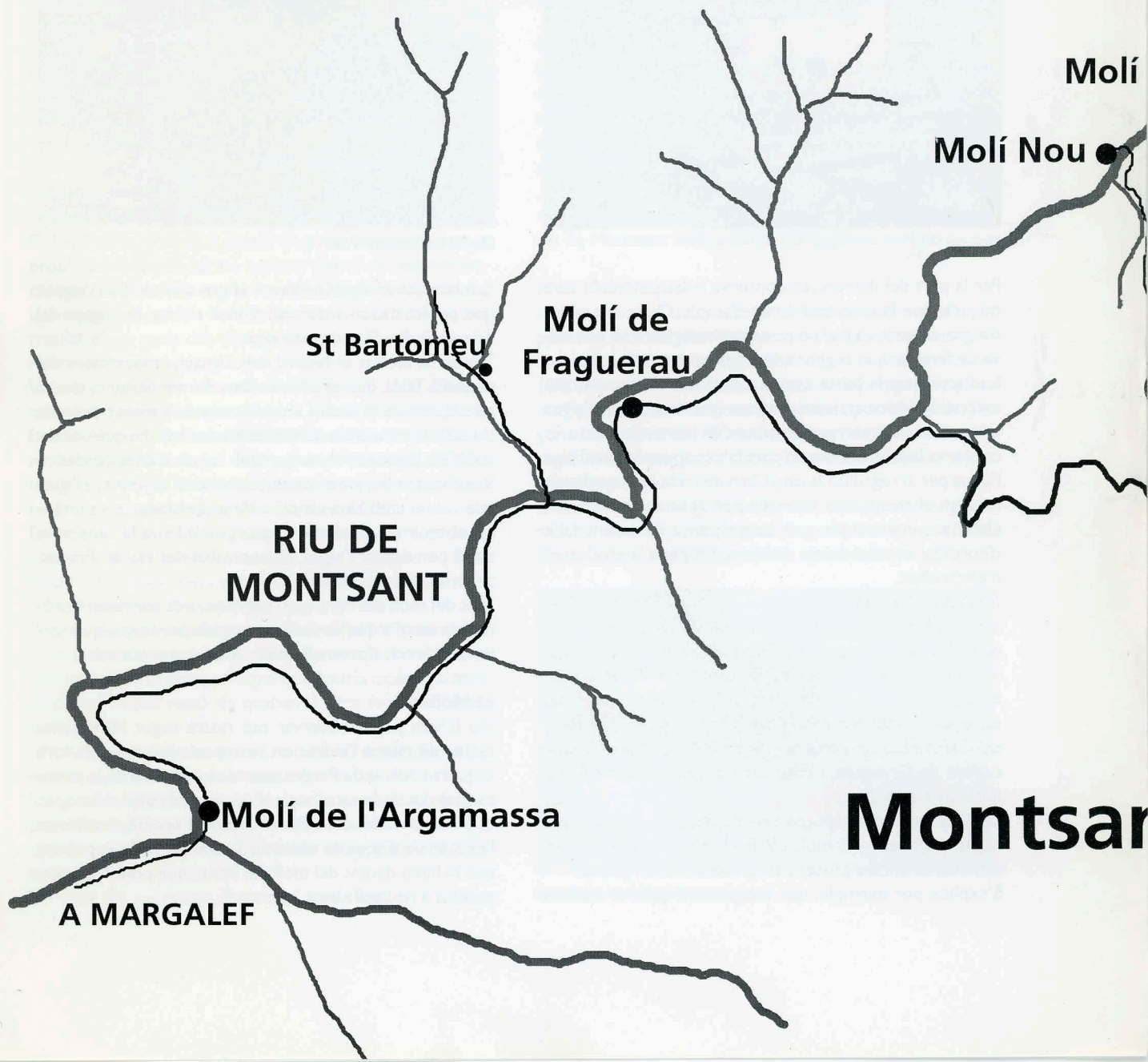
S'explica també que a començaments del segle XX, a l'igual que succeï amb altres molins de la contrada, es va intentar obtenir electricitat en aquest molí. Es va fer una nova canal per captar l'aigua. El poc cabal del riu de Prades, però, va frustrar l'intent.

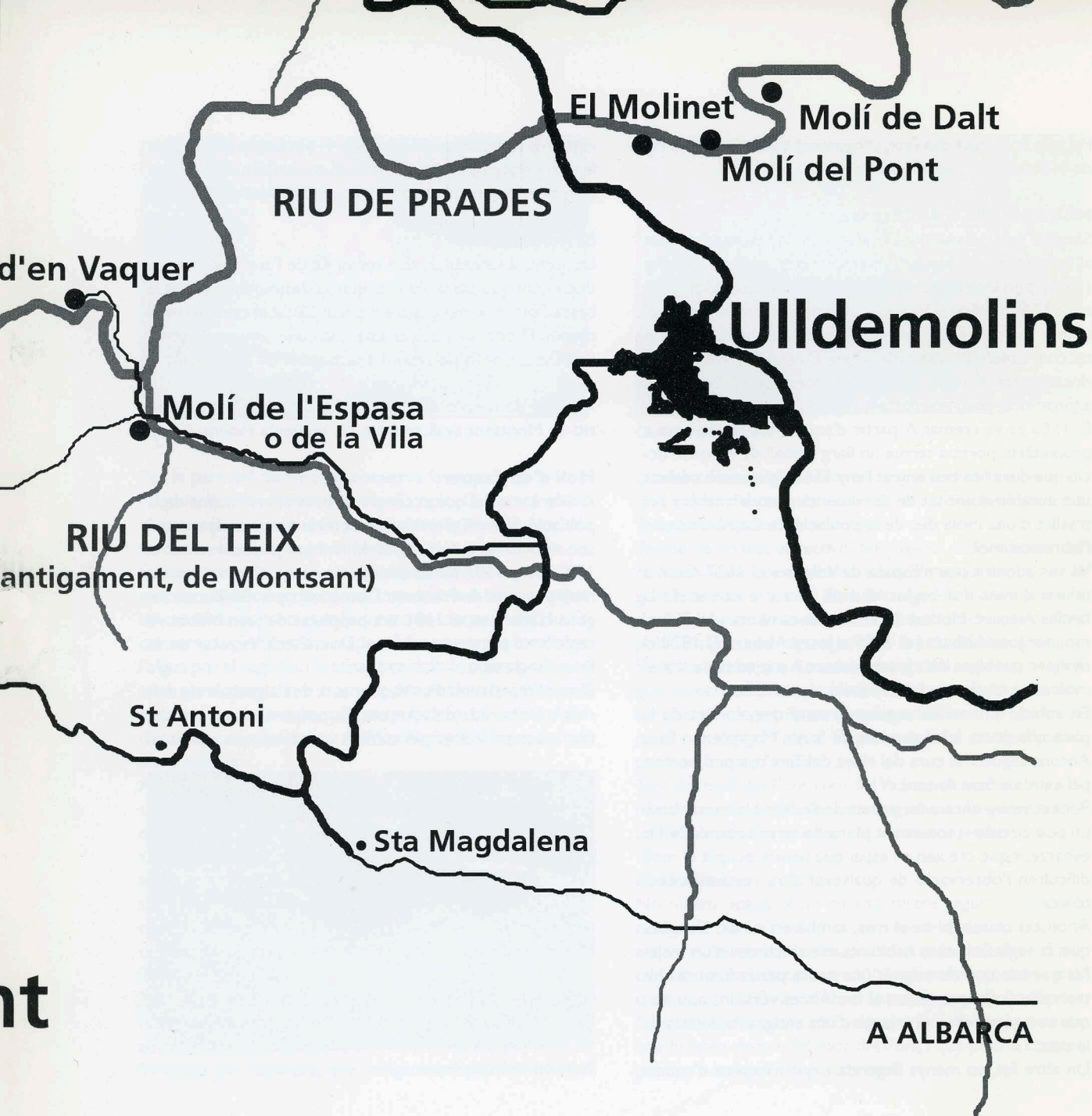
Tant del molí del Pont com del Vaquer es coneixen històries de canalla que va ser arrossegada per l'aigua que sortia del càrcol, afortunadament sense conseqüències.

El Molinet

No n'hem pogut observar cap rastre segur. Hi ha unes restes de mur a l'indret on se suposa que era, a la vora esquerra del riu de Prades, una mica més avall de la palanca. Està documentat al segle XVI i una ordinació municipal, copiada el 1608 d'un llibre anterior, sembla confirmar l'existència d'aquesta ubicació ja que parla de la peixera que hi havia davant del molí del Pont i que podria correspondre a un molí situat curs avall.

Serra de la Llena

Pel que fa al riuet del Teix, antigament conegut com a riu de Montsant, hi tenim aquests molins.

Molí de la Vila o de l'Espasa

Situat al final del riuet del Teix, el molí de l'Espasa ha rebut al llarg de la seva història diversos noms: molí de l'Anglès (1465), d'en Domènec—era propietat d'un Antoni Domènec el 1530— i molí de la Vila, perquè aquesta el va comprar al comte de Prades el 1554. També el trobem sovint esmentat com a molí del riu de Montsant. El nom de molí de Baix, documentat al segle XVII, podria correspondre també a aquest molí, però no n'estem segurs.

El 1560 es va cremar. A partir d'aquest fet, la vila, com a propietària, portà a terme un llarg treball de reconstrucció que durà fins ben entrat l'any 1562, i que ens ha deixat una notable quantitat de documents, com la compra i el trasllat d'una mola des de la població de Cambrils fins a l'esmentat molí.

Va ser adquirit per n'Espasa de Vilanova el 1627. Com a mínim durant dos segles, el molí va ser a càrrec de la família Alabart. Modest Montlleó documenta el 1752 el moliner Joan Alabart i el 1789, a Josep Alabart. El 1820 el moliner també es deia Josep Alabart. A mitjan segle XIX el molí era a càrrec de Joan Alabart, de cal Otxo.

En vehicle s'hi arriba seguint el camí que, sortint de la pista que porta a les ermites de Santa Magdalena i Sant Antoni, segueix el curs del riuet del Teix o, a peu, sortint pel camí de Sant Antoni.

Podem veure encara les parets de l'edifici i la bassa—amb un pou circular—, totalment plena de terra i conreada. Els esbarzers que creixen a l'espai que hauria ocupat el molí dificulten l'observació de qualsevol altra resta arquitectònica.

Al costat mateix hi ha el mas, també en runes. S'explica que, fa segles, els seus habitants eren víctimes d'un malefici que feia que els caigués una pedra per la fumera i els trenqués l'olla que tenien al foc. Altres versions apunten que es tractava d'una venjança d'una antiga propietària de la casa.

Un altre fet, no menys llegendari, que s'explica d'aquest

indret és l'assassinat del propietari—potser de tota la seva família— en temps molt llunyans. El cossos van ser llençats a un avenc conegut, precisament, amb el nom del Moliner.

El molí draper

La primera referència que tenim és de l'any 1557, en un document que parla d'un veí que va desmuntar part de la bassa. Posteriorment, apareix documentat el camí del molí draper. El podríem ubicar una mica més amunt del molí de l'Espasa, però no sabem exactament on podria ser.

A partir de la unió dels rius de Prades i del Teix, seguint riu de Montsant avall, trobem els següents molins.

Molí d'en Vaquer

A diferència del que succeeix amb els altres molins de la població, el molí d'en Vaquer sembla haver conservat el seu nom al llarg dels segles. El trobem ja documentat el 1500. L'any 1597 tenim constància de la compra d'aquest molí per part de Francesc Domènech, per 80 lliures. Segons Lladonosa, el 1601 era propietat de Joan Nebot. Al segle XVIII pertanyia a Antoni Domènech. Va estar en ús fins al segle XIX.

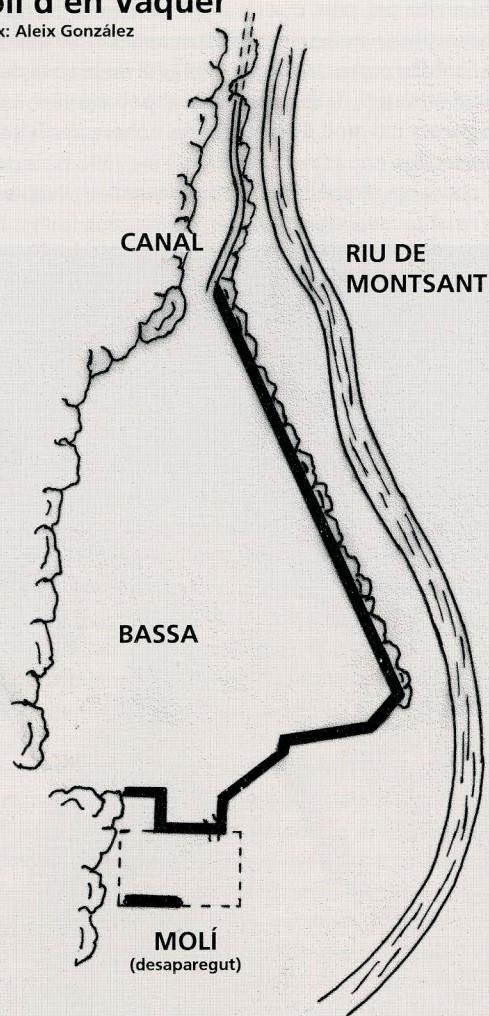
El camí cap al molí d'en Vaquer surt de l'aiguabarreig dels rius, a l'albereda dels Arçons. Es pot arribar, en vehicle, fins a aquest indret pel camí ja esmentat que voreja el

Bassa del molí d'en Vaquer

Molí d'en Vaquer

dibuix: Aleix González

riu del Teix o pel que segueix paral·lel al curs del riu, i que s'agafa des del pont de la carretera que puja a la serra de la Llena.

Des de l'albereda al molí hi ha, a peu, pocs minuts. Cal

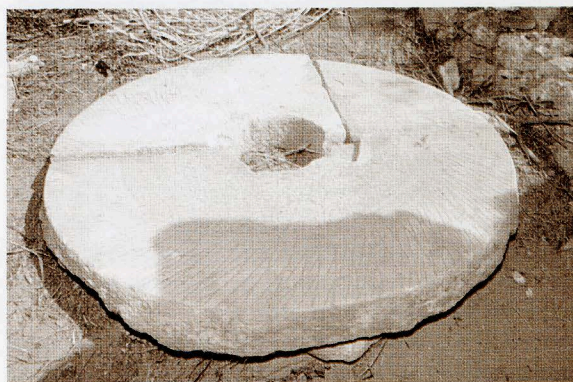
endinsar-se pel petit congost del riu per un camí a la part dreta del corrent.

Del molí d'en Vaquer resta ben definida la bassa i el seu pou. També s'observa un tram del recorregut de la rasa. Unes restes de mur indiquen on hi havia l'edifici del molí que alguna riuada s'emportà. Per la part de dins es veu l'inici d'una volta de canó que podria correspondre al càrcol. El paratge és d'una gran bellesa. Damunt mateix s'hi troba la finestra dels Eixarts, forat natural des d'on es pot contemplar una excel·lent panoràmica de la serra de Montsant.

Molí Nou

El seu nom i la poca documentació en què apareix citat —el trobem el 1711, donant nom a una partida del terme— ens fa pensar que es tracta d'un dels molins més recents. S'hi arriba, a peu, des d'un camí que surt al costat del mas de l'Espasa i s'enfila pel vessant esquerre del riu de Montsant per baixar després cap al corrent per la banda dels Eixarts.

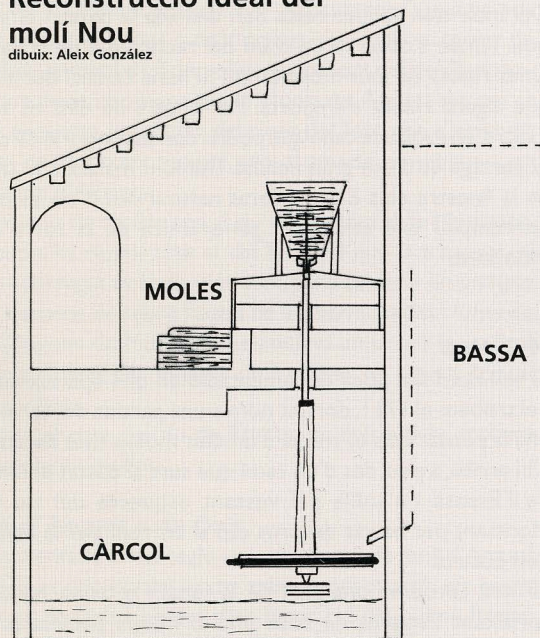
El molí conserva una part de la canal i la bassa, bastida aprofitant llenques de roca més o menys paral·leles al curs del riu. També es pot reconèixer l'indret on hi havia la presa.

Mola del molí Nou

Reconstrucció ideal del molí Nou

dibuix: Aleix González

L'edifici és enrunat. Al seu interior s'hi ha trobat una mola sencera. Pel forat de l'eix es pot accedir al càrcol, que està pràcticament cobert per la terra dipositada per les crescudes del riu.

Molí de Fraguerau o d'en Veà

És al congost de Fraguerau, a l'esquerra del riu. Pensem que aquest és el molí que apareix citat el 1473 i que, des d'abans d'aquesta data, havia estat del monestir cistercenc de Bonrepòs. Com a molí de Fraguerau apareix documentat en inventaris del segle XVI.

Probablement, aquest molí es va dir també d'en Porta, tal com apareix en un document del 1881. Potser es podrien relacionar amb aquest molí els topònims de la cova i la

font del Moliner que es troben a Fraguerau.

S'hi arriba pel camí que va d'Ulldemolins a Margalef i es poden observar les seves restes abans d'arribar al racó de Sant Bartomeu, no gaire més avall de la cova del Moliner. Resta part de la bassa amb el pou circular i part de les parets del molí. El càrcol resta cobert per la terra i la vegetació.

Es conserva també bona part de la rasa, que capta l'aigua

Canal del molí de Fraguerau

Pou del molí de Fraguerau

prop d'un quilòmetre aigües amunt, en l'indret on el camí que porta al racó de la Pastera creua el riu. Aquesta canalització ha estat aprofitada, fins a mitjan segle XX, per al regadiu.

Molí de l'Argamassa

Eufemià Fort, parlant d'un plet entre Escaladei i Bonrepòs, cita un document del 1473 on hi consta «et molendinum de la Argamaça dirutum et molendinum fratris Geraldí quod facit duos solidos de censu». I afirma que el molí de l'Arga-

massa era ja enrunat en aquell moment.

El topònim ha restat associat a una balma situada prop de l'aiguabarreig del riu de Montsant amb el barranc dels Pèlecs, indret on s'observen algunes restes de mur que, potser, podrien formar part del molí.

FONTS I BIBLIOGRAFIA

Arxiu Municipal d'Ulldemolins:

Llibre d'actes. 1556-1571

Llibre de comptes [...] en lo qual se asenten tots los que deuen blats a la dita vila. 1580-1677

Llibre d'ordenaments d'Ulldemolins. 1543

Llibre d'ordinacions. Sense data.

Llibres de comptes. De 1553 a 1582

Llibre de valies. 1597.

ESTELLA, Jaime. *Apuntes útiles de hechos antiguos y modernos de Ulldemolins. Extracto de escrituras y acuerdos del Concejo y Jurados de dicho pueblo y demás documentos que están en el Archivo del Ayuntamiento y de varios particulares.* 1881. (manuscrit)

AMIGÓ, Ramon. Pere, Ramon. *Onomàstica del terme municipal d'Ulldemolins.* Barcelona: Generalitat de Catalunya, Institut Cartogràfic de Catalunya, 1997.

AMIGÓ, Ramon. *Llenguatge endins. Un recorregut històric pels noms de lloc.* Reus: Edicions del Centre de Lectura, 2000 (Col·lecció Assaig, 69).

FORT, Eufemià. «El plet entre Santes Creus i Scala Dei sobre Bonrepòs» a *Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus*, n. 47 (any 1978) p. 391-402.

LLADONOSA, Ramon. *El Montsant i els ermitans.* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1962.

Text: Montserrat Flores i Salvador Palomar

Dibuixos: Aleix González

Fotografies: Salvador Palomar

Equip de recerca: Elena de la Cruz, Lurdes Llurba, Laura Poblet, Montserrat Flores, Aleix González, Salvador Palomar, Cosima Vergari

Agraïments: Martí Barrull, Raül Borràs, Josepa Dalmau, Florencio Espinosa, Montse Gavalrà, Agapito Massip, Jaume Monlleó, Museu d'Història de Cambrils, Rafel Perramon, Ferran Sugranyes i totes les persones del poble que ens han aportat els seus coneixements.

CARRUTXA

**Ajuntament
d'Ulldemolins**

amb la col·laboració de

DIPUTACIÓ DE
TARRAGONA

"laCaixa"

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
Centre de Promoció de la Cultura
Popular i Tradicional Catalana